

KLASTER YONDASHUV ASOSIDA MAMLUKAT EKSPORT
SALOHİYATINI RIVOJLANTIRISH**Gadoyev Saidmalik Abdulmutalif o'g'li**

O'zbekiston Respublikasi

Bank-moliya akademiyasi 2-kurs tinglovchisi

Annotatsiya. Mazkur maqolada klaster yondashuvi asosida mamlakat eksport salohiyatini oshirishning nazariy va amaliy jihatlarini chuqur o'rganilgan. Jahon tajribasi asosida ishlab chiqilgan klaster modeli eksportga yo'naltirilgan ishlab chiqarish, qayta ishlash va logistika tizimining uyg'un integratsiyasini ta'minlash orqali iqtisodiy samaradorlikni oshirishda muhim vosita sifatida baholangan. O'zbekiston misolida tahlil qilingan klaster yondashuvi natijalari, xususan paxtachilik, meva-sabzavot yetishtirish va to'qimachilik klasterlari eksport hajmini oshirish, yangi ish o'rinlari yaratish va xalqaro raqobatbardoshlikni kuchaytirishdagi samaradorligi bilan ajralib turadi. Maqolada klaster yondashuvi orqali mintaqaviy eksport imkoniyatlarini kengaytirish bo'yicha taklif va tavsiyalar ham ilgari surilgan.

Kalit so'zlar: klaster yondashuvi, eksport salohiyati, raqobatbardoshlik, logistika, qayta ishlash, ishlab chiqarish zanjiri, eksport strategiyasi, mintaqaviy rivojlanish.

Annotation. In this article, on the basis of the cluster approach, the theoretical and practical aspects of increasing the country's export potential are studied in depth. Developed on the basis of world experience, the cluster model has been evaluated as an important tool in improving economic efficiency by ensuring the harmonious integration of export-oriented production, processing and logistics system. The results of the cluster approach analyzed on the example of Uzbekistan, in particular, cotton growing, fruit and vegetable growing and textile clusters, are characterized by their effectiveness in increasing export volumes, creating new jobs and strengthening

international competitiveness. The paper also put forward proposals and recommendations to expand regional export opportunities through a cluster approach.

Keywords: cluster approach, export potential, competitiveness, logistics, processing, production chain, export strategy, Regional Development.

Kirish

Bugungi kunda globalashuv jarayonlari chuqurlashib borayotgan bir paytda, har bir davlat o'zining eksport salohiyatini oshirish orqali xalqaro iqtisodiy maydondagi pozitsiyasini mustahkamlashga intilmoqda. Mamlakat iqtisodiy salohiyatining asosiy ko'rsatkichlaridan biri sifatida eksport hajmi, mahsulotlar xilma-xilligi, ularning xalqaro talabga mosligi va tashqi bozorlarga chiqish infratuzilmasining rivojlanganlik darajasi e'tiborga olinadi. Shu jihatdan, zamonaviy iqtisodiy rivojlanish strategiyalarida klaster yondashuvi muhim usullardan biri sifatida namoyon bo'lmoqda.

Klaster yondashuvi — bu ma'lum bir hudud yoki tarmoq doirasida o'zaro bog'liq ishlab chiqaruvchi, xizmat ko'rsatuvchi, ilmiy-tadqiqot va ta'lim muassasalari hamda infratuzilmaviy tashkilotlarning yagona tizim asosida faoliyat yuritishini anglatadi. Bunday yondashuv mahsulot qiymat zanjirini to'liq shakllantirish, resurslardan oqilona foydalanish, texnologik integratsiyani kuchaytirish va mahsulotlarni eksportga yo'naltirish imkonini beradi.

O'zbekistonda ham so'nggi yillarda eksport salohiyatini oshirish, raqobatbardosh mahsulotlar ishlab chiqarish va mintaqaviy sanoatlashuvni jadallashtirish maqsadida klaster yondashuvini keng joriy etish bo'yicha tizimli ishlar olib borilmoqda. Bu borada bir qator normativ-huquqiy hujjatlar asos bo'lib xizmat qilmoqda. Jumladan, O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019-yil 21-oktabrdagi PQ-4502-sonli qarori bilan qishloq xo'jaligida klaster tizimini joriy etish mexanizmlari belgilab berilgan. Shuningdek, "Eksport faoliyatini rag'batlantirish to'g'risida"gi Prezident Farmonlari, Tashqi savdo strategiyasi (2021–2025 yillar uchun), hamda Investitsiyalar

va tashqi savdo vazirligining klasterlar asosida eksport ko'rsatkichlarini oshirishga qaratilgan chora-tadbirlari ushbu yo'nalishdagi asosiy normativ hujjatlar sirasiga kiradi.

Amaliy jihatdan olib qaralganda, O'zbekistonning bir qator hududlarida, xususan, Qashqadaryo, Farg'ona, Andijon va Samarqand viloyatlarida paxtachilik, meva-sabzavotchilik, bog'dorchilik va to'qimachilik klasterlari tashkil etilib, ularning eksport salohiyatiga qo'shgan hissasi yildan-yilga ortib bormoqda. Masalan, "Nishon Textile" klasteri misolida paxta xomashyosidan tayyor mahsulotgacha bo'lgan zanjir barpo etilib, eksport hajmi bir necha barobarga oshgan.

Mazkur maqolada aynan mana shu klaster yondashuvining nazariy asoslari, uning eksport salohiyatini oshirishdagi amaliy samarasini O'zbekiston misolida tahlil qilish, mavjud muammolar va yechimlar bo'yicha tavsiyalar ishlab chiqish asosiy maqsad qilib olingan. Shuningdek, maqolada xalqaro tajribalar tahlil qilinib, ular asosida milliy eksport strategiyasini takomillashtirish yuzasidan amaliy xulosalar keltiriladi.

Klaster yondashuvi bugungi kunda rivojlangan va rivojlanayotgan mamlakatlarda eksport salohiyatini oshirish, mintaqaviy iqtisodiy o'sishni ta'minlash hamda raqobatbardosh ishlab chiqarish muhitini shakllantirishda muvaffaqiyatli qo'llanilayotgan mexanizmlardan biri hisoblanadi. Dastlab bu model AQSH va G'arbiy Yevropa mamlakatlarida ishlab chiqilgan bo'lib, u yerda klasterlashgan hududlar orqali sanoat, innovatsiya va eksport siyosati uyg'un holda olib boriladi.

AQSH tajribasida, ayniqsa, Massachusets shtatidagi texnologik klasterlar, Kaliforniyadagi Silikon vodiysi (Silicon Valley) va Detroyt avtomobil sanoati klasterlari e'tiborga molikdir. Bu hududlarda oliy o'quv yurtlari, ilmiy markazlar, yirik va kichik ishlab chiqaruvchilar o'zaro kooperatsiya asosida faoliyat yuritib, eksportga yo'naltirilgan yuqori texnologik mahsulotlar ishlab chiqariladi.

Germaniyada klaster yondashuvi "Industrial Clusters Initiative" dasturi asosida rivojlanib, ayniqsa mashinasozlik, kimyo sanoati va "mittelstand" nomi bilan mashhur

bo'lgan o'rta biznes subyektlari doirasida samarali ishlaydi. Mamlakatda har bir federal yer (Land) o'z klaster siyosatini ishlab chiqib, ularni eksportga yo'naltirish uchun soliq imtiyozlari, grantlar va logistik yordam bilan qo'llab-quvvatlaydi.

Xitoyda eksportga ixtisoslashgan klasterlar yirik sanoat parklarida va erkin iqtisodiy zonalarda joylashtirilgan. "One Village One Product" modeli asosida joylardagi kichik ishlab chiqaruvchilar birlashtirilib, mahsulotlar eksportga chiqadigan darajada qayta ishlanadi va qadoqlanadi. Bu orqali Xitoy o'zining eksport hajmini qisqa muddatda bir necha barobarga oshirishga erishgan.

Janubiy Koreyada klasterlashuv texnoparklar asosida amalga oshiriladi. Masalan, Daeduk texnoparki orqali elektronika, kimyo, biotexnologiya yo'nalishlarida ishlab chiqarish va ilmiy-tadqiqot faoliyatlari integratsiyalashtirilgan. Natijada eksportga mo'ljallangan yuqori qo'shilgan qiymatli mahsulotlar yaratilib, xalqaro bozorlarga chiqarilmoqda.

Turkiyada "Organize Sanayi Bölgeleri" (tashkil etilgan sanoat zonalari) orqali kichik va o'rta korxonalar birlashtirilib, eksportbop mahsulotlar ishlab chiqarish bo'yicha infratuzilma va moliyaviy yordam taqdim etiladi. Bu model Yevropa Ittifoqi tomonidan ham qo'llab-quvvatlanib, Turkiya mahsulotlarini Yevropa bozorlariga chiqishida muhim vosita bo'lmoqda.

Ushbu xalqaro tajribalar shuni ko'rsatadiki, klasterlashgan ishlab chiqarish tizimi nafaqat eksport hajmini oshiradi, balki:

- mintaqaviy iqtisodiy faollikni jonlantiradi;
- sanoat va ilm-fan integratsiyasini ta'minlaydi;
- kichik va o'rta biznesni xalqaro bozorga olib chiqadi;
- logistika va resurslardan foydalanishni optimallashtiradi.

O'zbekiston sharoitida bu kabi tajribalardan o'rganish va milliy sharoitga moslashtirilgan holda tatbiq etish eksport siyosatini yangi bosqichga olib chiqishi mumkin. Ayniqsa, "Bir hudud – bir mahsulot" tamoyili asosida mintaqaviy ixtisoslashgan klasterlarni shakllantirish, ularni xalqaro sertifikatlash, marketing va logistika bilan bog'lash mamlakat eksport salohiyatining sifatli o'sishiga xizmat qiladi.

1-rasm. Xalqaro mamlakatlar tajribasida klaster yondashuvining eksport salohiyatiga ta'siri

Ushbu diagramma turli mamlakatlarda (AQSH, Germaniya, Xitoy, Janubiy Koreya, Turkiya) klaster yondashuvi asosida shakllantirilgan tarmoqlar va ularning eksport salohiyatiga ta'siri darajasini ifodalaydi. Har bir mamlakatda rivojlangan klaster sohalari ko'rsatilgan bo'lib, ular eksportni rivojlantirishdagi samarasiga ko'ra 10 ballik tizimda baholangan.

Diagramma orqali quyidagi xulosalar chiqarish mumkin:

- Xitoy va AQSHda klaster yondashuvi eng yuqori darajada (9–9.5 ball) eksportga ta'sir ko'rsatmoqda.
- Germaniya va Janubiy Koreyada klasterlar ilm-fan va ishlab chiqarishni integratsiyalash orqali yuqori eksport samaradorligiga erishgan.
- Turkiyada klasterlar asosan kichik va o'rta korxonalarni qo'llab-quvvatlash orqali eksportga xizmat qilmoqda.

Diagramma O'zbekiston uchun ham klaster yondashuvining eksport siyosatida qanchalik muhim o'rin tutishini anglash va xalqaro tajribalarni o'rganish uchun asos bo'lib xizmat qiladi.

O'zbekistonda eksport salohiyatini oshirish borasida amalga oshirilayotgan islohotlar, xususan, hududiy sanoat zonalari, kichik sanoat klasterlari, "Bir hudud – bir mahsulot" tamoyili asosida shakllanayotgan ishlab chiqarish klasterlari milliy eksport strategiyasining muhim yo'nalishlaridan biridir. Ayniqsa, Qashqadaryo, Andijon,

Samarqand va Sirdaryo viloyatlarida paxtachilik, meva-sabzavotchilik, to‘qimachilik va qurilish materiallari kabi sohalarda tashkil etilgan klasterlar eksportbop mahsulotlarni yetishtirish va qayta ishlash zanjiri orqali tashqi bozorga chiqish imkoniyatlarini kengaytirmoqda.

Klaster yondashuvi asosida yaratilgan muhit nafaqat ishlab chiqarish samaradorligini oshiradi, balki hududda yangi ish o‘rinlari yaratish, tadbirkorlikni rag‘batlantirish, innovatsion texnologiyalarni joriy etish va mahsulotlarni xalqaro standartlarga mos holatda tayyorlashga ham xizmat qiladi. Masalan, “Nishon Textile” klasteri doirasida paxta xomashyosi o‘z hududida qayta ishlanib, tayyor mahsulot sifatida Rossiya, Turkiya va Yevropa bozorlariga eksport qilinmoqda. Bu esa O‘zbekistonning eksport strukturasi yuqori qo‘shilgan qiymatga ega mahsulotlar ulushini orttirishda katta ahamiyatga ega.

Eksport salohiyatini klasterlar orqali oshirish uchun quyidagi yo‘nalishlar ustuvor hisoblanadi:

1. Hududiy ixtisoslashuvni chuqurlashtirish – har bir viloyat o‘z tabiiy, iqtisodiy va mehnat resurslaridan kelib chiqib, ixtisoslashgan klaster yo‘nalishlarini shakllantirishi zarur.
2. Logistika infratuzilmasini rivojlantirish – eksport mahsulotlarini o‘z vaqtida, arzon va sifatli yetkazib berish uchun muzlatkichli omborlar, avtomobil va temir yo‘l infratuzilmasini yaxshilash, chegaralardagi bojxona xizmatlarini soddalashtirish lozim.
3. Sertifikatlashtirish va sifat nazoratini kuchaytirish – xalqaro bozorlarga chiqish uchun mahsulotlar ISO, Halal, Global GAP kabi standartlarga moslashtirilishi kerak.
4. Marketing va brend siyosatini ishlab chiqish – “Made in Uzbekistan” va “Made in Andijon”, “Nishon Product” kabi hududiy brendlarni rivojlantirish orqali mahsulotlar raqobatbardoshligini oshirish mumkin.

5. Kichik biznesni klasterlarga integratsiya qilish – oilaviy korxonalar, dehqon xo‘jaliklari va yakka tartibdagi tadbirkorlar klaster ichki tizimiga jalb etilishi, ularning mahsulotlari birlashtirilgan holda eksportga chiqarilishi kerak.

Yuqoridagi yo‘nalishlarni tizimli tarzda amalga oshirish orqali klasterlar mamlakatning eksport salohiyatini oshirishda asosiy “drayver”ga aylanishi mumkin. Shu bilan birga, eksport bo‘yicha xalqaro tajribani tahlil qilish, mintaqaviy hamkorlikni kengaytirish va mahalliy mahsulotlarni chet ellarda targ‘ib qilish – O‘zbekiston iqtisodiyoti uchun yangi imkoniyatlar eshigini ochadi.

Xulosa

Klaster yondashuvi zamonaviy iqtisodiyotda eksport salohiyatini rivojlantirish, raqobatbardosh ishlab chiqarishni yo‘lga qo‘yish va mintaqaviy iqtisodiyotni faollashtirishda yuqori samara beruvchi vosita ekanligi xalqaro va milliy tajriba asosida isbotini topdi. O‘zbekiston Respublikasida so‘nggi yillarda klaster tizimini joriy etish va u orqali eksportga yo‘naltirilgan mahsulotlar hajmini oshirish borasida muhim bosqichli islohotlar amalga oshirilmoqda. Ayniqsa, paxtachilik, meva-sabzavotchilik, bog‘dorchilik va to‘qimachilik sohalaridagi klasterlar hududiy eksport ko‘rsatkichlarini sezilarli darajada oshirishda asosiy rol o‘ynamoqda.

Maqola davomida olib borilgan tahlillar shuni ko‘rsatdiki, klaster yondashuvi orqali:

- ishlab chiqarishdan tortib eksportgacha bo‘lgan to‘liq qiymat zanjiri shakllantiriladi;
- mahsulotlar sifati va xalqaro standartlarga mosligi ta'minlanadi;
- logistika xarajatlari kamayadi;
- ish o‘rinlari yaratiladi va mahalliy iqtisodiy faollik ortadi.

Shunga ko'ra, O'zbekistonda eksport salohiyatini klaster yondashuvi asosida yanada kuchaytirish uchun quyidagi takliflar ilgari suriladi:

1. Hududiy ixtisoslashgan klasterlarni yanada rivojlantirish – har bir viloyat o'ziga xos mahsulotlar asosida ixtisoslashgan klaster modelini shakllantirishi va eksportga yo'naltirishi zarur.

2. Klasterlar faoliyatini qo'llab-quvvatlovchi normativ-huquqiy asoslarni takomillashtirish – soliq imtiyozlari, subsidiyalar, infratuzilma imtiyozlari va eksport kafolatlari kabi mexanizmlar kengaytirilishi lozim.

3. Eksportga xizmat qiluvchi logistika infratuzilmasini kuchaytirish – zamonaviy saqlash omborlari, sovitkichli transport, bojxona postlaridagi xizmat ko'rsatish tezligi va sifatini yaxshilash talab etiladi.

4. Mahsulotlarning xalqaro sertifikat tizimlariga mosligini ta'minlash – ISO, Halal, Global GAP kabi standartlar asosida ishlab chiqarishni keng joriy qilish va sertifikatlashtirish markazlarini klasterlar bilan integratsiyalash zarur.

5. Hududiy brendlar va marketing strategiyalarini ishlab chiqish – “Made in Uzbekistan” va “Made in [Viloyat nomi]” kabi savdo belgilarini xalqaro bozorlarda targ'ib qilish uchun davlat va xususiy sektor hamkorligi yo'lga qo'yilishi kerak.

Manbalar ro'yxati

1. O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi. – Toshkent: O'zbekiston, 2023.
2. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019-yil 21-oktabrdagi PQ-4502-son qarori – “Qishloq xo'jaligida klaster tizimini joriy etish va uning samaradorligini oshirish to'g'risida”.
3. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2021-yil 20-apreldagi PF-6200-son Farmoni – “Eksport faoliyatini qo'llab-quvvatlash va rag'batlantirishning qo'shimcha chora-tadbirlari to'g'risida”.

4. O‘zbekiston Respublikasi Tashqi savdo strategiyasi (2021–2025 yillar uchun).
5. O‘zbekiston Respublikasi Investitsiyalar va tashqi savdo vazirligining “Eksport faoliyatini rivojlantirish strategiyasi” bo‘yicha rasmiy hujjatlari.
6. Karimov Z.A. (2021). “O‘zbekiston eksport strategiyasi va klaster tizimining roli”. – Toshkent: Iqtisodiyot fanlari nashriyoti.
7. Ketels Ch. (2017). "Cluster Mapping as a Tool for Development." – Harvard Business School Working Paper. Nishon tuman hokimligi rasmiy axborot byulletenlari (2022–2024).
8. Madrahimov T.M. (2023). “Qishloq xo‘jaligi klasterlarini rivojlantirishning zamonaviy yo‘llari”. – “Milliy iqtisodiyot” jurnali.
9. Porter M.E. (1990). The Competitive Advantage of Nations. – New York: Free Press.
10. Tursunov B.O., G‘ulomov S. (2022). “Klaster yondashuvi asosida hududiy iqtisodiyotni rivojlantirish imkoniyatlari”. – “Iqtisodiyot va innovatsiyalar” jurnali.
11. O‘zbekiston Respublikasi Investitsiyalar, sanoat va savdo vazirligi (MIFT) rasmiy statistik ma’lumotlari: www.mift.uz